

УДК 801.81

УКРАЇНСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ ЗАМОВЛЯННЯ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ У ЗАПИСАХ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ: БІБЛЮГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Кривенко О. В.

*Таврійська академія (структурний підрозділ)
КФУ ім. В. І. Вернадського
м. Сімферополь,
e-mail: oksanaugr@rambler.ru*

У статті зроблено спробу систематизації українських та російських замовлянь, зафіксованих на прикордонних територіях України та Росії. Це має важливе значення для дослідження побутування та взаємодії української та російської фольклорних традицій. Відображено у першу чергу джерела, що місять записи тільки з однієї області (губернії). Збірки, у яких зафіксовані замовляння одночасно з кількох різних областей сучасних України та Росії, не беруться до уваги. У статті також обґрунтовано необхідність використання поняття «мезотрадиція» для позначення локальної традиції конкретного регіону.

Ключові слова: замовляння, традиція, мезотрадиція, бібліографія, прикордонна територія, фольклор.

ВСТУП

Метою дослідження є виокремлення фольклорних (зокрема okazіонально-обрядових) мезотрадицій, виникнення яких пов'язане із відносно високою мобільністю населення внаслідок суспільно-політичних та історичних обставин. Під мезотрадицією розуміємо традицію конкретної територіально невеликої місцевості (губернії, міста з прилеглими селами тощо). Питання географічного районування текстів замовлянь ускладнюється відсутністю протягом тривалого часу повної паспортизації записаних текстів.

Матеріалом дослідження стали наявні в українській та російській фольклористиці збірки та інші публікації замовлянь. Під українськими та російськими замовляннями маємо на увазі не стільки тексти, записані українською та російською мовами відповідно, скільки тексти, які за своїми структурними особливостями можна віднести до однієї із зазначених okazіонально-обрядових етнотрадицій.

У ході дослідження було використано метод вибірки (для виділення джерел, що місять інформацію про замовляння прикордонних територій України та Росії), порівняльний та зіставний методи (для виділення схожих та відмінних рис зазначених груп текстів), статистичний метод (для кількісного вимірювання отриманих результатів).

ОСНОВНА ЧАСТИНА

У контексті розвитку та взаємодії культур у поліетнічному світі особливого значення набувають взаємовпливи генетично близьких фольклорних традицій. Цікавим та перспективним для дослідження в цьому напрямку регіоном є прикордонні території України та Росії, де населення протягом століть було відносно мобільне і

де тривалий час перебували козаки. *Об'єктом* аналізу обрано замовляння (рос. заговор), оскільки цей жанр в українській традиції ще недостатньо досліджений, в російській фольклористиці його інтерпретація досі залишається дискусійною, а питання його класифікації та систематизації постійно перебуває у колі наукових зацікавлень вчених. Порівняльне дослідження українських та російських замовлянь як сакральних текстів, що функціонували в регіоні одночасно, виглядає особливо перспективним з огляду на тенденцію комплексного дослідження східнослов'янського фольклору. Питання класифікації та зокрема укладання показників сюжетів та мотивів замовлянь пропонується розв'язувати за аналогією до вже існуючих показників сюжетів та мотивів казок (наприклад, «Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка» (1979), «Типы международных фольклорных сказок» (2004) та ін.).

Українські замовляння, зафіксовані на помежевій території, вміщені у збірках українських замовлянь («Ви, зорі-зориці...» Т. М. Шевчук (1991), «Сборник малороссийских заклинаний» П. Єфименка (1869) тощо), а також у наступних переважно російськомовних працях: «Наговоры от болезней у черноморцев» (1883) Ф. Щербини (8 одиниць), «Черноморские заговоры» (1892) П. Короленка (20 од.), «Народные средства для лечения болезней» (1893) П. Горбанева (13 од.), «Суеверия, приметы, поверья, гадания и заговоры, распространенные среди жителей г. Ейска» (1893) П. Горбанева (6 од.), «Заговор от лихорадки» (1898) О. Л. (1 од.), «Белгородские архиереи и среда их архипастырской деятельности (по архивным документам)» (1902) А. С. Лебедева (2 од.), «Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края» (1905) В. А. Бабенка (10 од.), «Сказки, пословицы и т. п., зап. В Екатеринославской и Харьковской губ.» (1890) І. І. Манжури (16 од.), «Заговор от бешихи» (1906) б/а (1 од.), «Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты, собранные в Екатеринославщине» (1913) Я. Новицького (68 од.), «Несколько простонародных способов лечения в Херсоне и окрестностях» (1853) В. Негрескула (2 од.), «Памятники украинской народной словесности» (1859) П. Єфименка (7 од.), «Село Голенка Конотопского уезда [Чернігівської губернії]» М. Ісаєнка (1 од.), «Статистическое описание Бобровицкой дачи» А. Шамбараєвського (5 од.), «Село Меленск (Стародубского у.)» Г. Пригаровського (5 од.), «Знахарство, шептанье и заговоры» (1885), «Народные обычаи, поверья, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате» (1889) І. Іванова (36 од. та 1 од. відповідно), «[Заговоры, употребляемые в Черниговской губ. от болезней]» (1890) б/а (4 од.), «Малороссийские заклинания в Харьковском уезде» (1890) В. Липського (19 од.), «Сказки, пословицы и т.п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ.» (1890) І. Манжури (16 од.), «О деревенских знахарях и их заговорах» (1890) б/а (7 од.), «Из записной книжки малорусского этнографа» (1890) Д. Эварницького (4 од.), «Местечко Дмитровка» (1890) Г. Сорокіна (16 од.), «Из области суеверий малорусов Черниговской губернии» (1891) Є. Шарко (6 од.), «Заговоры из Городищенского и Черниговского у. Черниговской губ. (Собраны М. Гавриловым, доставлены П.С. Ефименко)» (1892) (9 од.), «Сборник Ирины Антоновны Семенцовой, доставленный из с. Будниц Кролевецкого у. Черниговской губ.» (1892) (20 од.), «Материалы по этнографии Новороссийского края» (1894) В. Ястребова (47

од.), «Материалы для этнографического изучения Харьковской губернии» (1894) б/а (71 од.), «Материалы для этнографического изучения Харьковской губернии» (1895) б/а (12 од.), «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (1895) Б. Гринченка (55 од.), «Материалы для этнографического изучения Харьковской губернии» (1898) б/а (20 од.), «Заговор от лихорадки» (1898) О.Л. (1 од.), «Экскурсы в область древних рукописей и старопечатных изданий. XXI–XXIII» (1902) М. Халанського (14 од.), «Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края» (1905) В. Бабенка (10 од.), «Из этнографических рукописных материалов предварительного комитета XII археологического съезда» (1905) А. Ветухова (16 од.), «Несколько заговоров из Старобельского уезда» (1913) П. Иванова (9 од.), «Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты, собранные в Екатеринославщине» (1913) Я. Новицького (68 од.), «Исчезающие народные обычаи Донбасса» (1924) Л. Гаєвого (8 од.), «Символика животных в славянской народной традиции» (1997) А. Гури (10 од.), «Жанрове розмаїття фольклору на Сумщині: сучасне побутування» (2011) І. Коваль-Фучило (5 од.), «Старушка» (1852) Г. Надхіна (1 од.), «Из мотивов народного творчества (с. Фашевка Городищенского р-на Луганского округа)» (1925) П.С. (1 од.) та ін.

Російські замовляння представлені у таких публікаціях: «Поверья, праздники, песни и сказки в ст. Ардонской Терской области» (1893) А. Гусева (8 од.), «Народная медицина в г. Ейске» (1893) С. Мажникова (11 од.), «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа» (1893) б/а (4 од.), «Заметки о болезнях, замечаемых в ст. Кубанской, и о местных средствах против них» (1893) І. Соболя (4 од.), «Из области суеверий и устной словесности терских казаков» (1899), Є. Баранова (5 од.), «Этнографические материалы Поволжского края» (1874) Д. Садовнікова (12 од.), «Нашептывания и наговоры так называемых знахарей» (1879) В. Орлова, «Город Нижнедевицк и его уезд» (1861) П. Малихіна (2 од.), «Домовой, леший, водяной и русалки, колдуны, ведьмы, знахари и обмирающие, обряды, приметы и гадания» (1861), «Этнографические очерки Воронежской губернии. Ч. III. О народных болезнях и их суеверном лечении» (1862), «Этнографические очерки Воронежской губ.» (1863), «Этнографические очерки Воронежской губернии» (1886) А. Селіванова (10 од., 6 од., 14 од. та 32 од. відповідно), «Быт крестьян Курской губернии Обоянского уезда» (1862) А. Машкіна (7 од.), «О болезнях и лечении их в простом народе Воронежской губернии» (1862) М. Попова (7 од.), «Волга. Заговор от немощи лошадей» (1864) б/а (1 од.), «Русские чародеи и чародейки конца прошлого века» (1871) Д. Мордовцева (4 од.), [Заговоры] (1872) б/а (8 од.), «Нашептывания и наговоры так называемых знахарей» (1879) В. Орлова (34 од.), «Наговоры от болезней у черноморцев» (1883) Ф. Щербина (8 од.), «Заговоры» (1889) С. Блохіна (7 од.), «Станица Бороздинская Терской обл., Кизлярского округа» (1889) Є. Бутової (1 од.), «Заговоры донских казаков (Из рукописного сборника конца XVII века, принадлежащего А.Ф. Бычкову)» (1891) Л. Майкова (1 од.), «Черноморские заговоры» (1892) П. Короленка (20 од.), «Материалы по описанию пчеловодства Кавказского края» (1892) б/а (25 од.), «Народные средства для лечения болезней» (1893), «Суеверия, приметы, поверья, гадания и заговоры, распространенные среди жителей г. Ейска» (1893) П. Горбанева (13 од. та 5 од. відповідно),

«Слобода Пена Обоянского у. (Знахари)» (1898) б/а (4 од.), «Народные поверья и заговоры, относящиеся к пчеловодству» (1899) Т. Павлевського (17 од.), «Корреспонденция из Ст. Родниковская (Лабинск. отдела)» (1901), «Народные развлечения. – Средство от чирьев. – Заговор» (1901), «Путешествие в Харьков и возвращение больного раком. Заговор от рака» (1901) Л. Розенберг (2 од., 1 од. та 1 од. відповідно), «Суеверия, поверья, приметы, заговоры, собранные в городе Ейске» (1901) М. Харламова (45 од.), «Заговор для уничтожения находящихся в доме тараканов, сверчков и мокриц» (1903) В. Водарский (1 од.), «Материалы по этнографии казачьего населения Кубанской области» (1904) Н. Державина (2 од.), «Брянский говор. Заметки из области русской этнологии» (1904) П. Тиханова (10 од.), «Народные говоры Курской губернии» (1904) М. Халанського (3 од.), «Суеверия, поверья, приметы, заговоры, собранные в городе Майкопе» (1904) М. Харламова (31 од.), «“Егорьев день” в Смоленской губ.» (1908) В. Добровольського (4 од.), «Заговоры» (1908) М. Неклюдова (13 од.), «Заклятия на судей» (1913) В. Данілевича (6 од.), «Этнографические материалы, собранные в Задонском у. Воронежской губ. по поручению императорской АН, В.И. Тростянским, И.С. Гришкиным и др. Подг. к печати и снабдил примеч. А.А. Шахматов» (1916) б/а (8 од.), «Схематический обзор Курского края в этнографическом отношении» (1925) Г. Булгакова (2 од.), «Об изучении народной поэзии в школе 2-й ступени (Методические заметки и материалы для занятий)» (1927) С. Баранова (3 од.), «Песни, частушки, заговоры и малопонятные слова д. Конево Курского у.» (1927) В. Стрельського (3 од.), «Из истории русских суеверий в XVIII столетии» (1940) М. Успенського (3 од.), «Заговорная традиция с. Дереевск Погарского района Брянской области (2007) В. Євтеєвої (29 од.), «Два заговора» (1846) б/а (2 од.), «Предрассудки и поверья крестьян в Петровском уезде Саратовской губернии» (1848) У. Карпова (11 од.), «Народное лечение лихорадки [Леопольдов]» (1850) б/а (1 од.) та ін.

Записані російською мовою українські та російські замовляння, що побутували серед змішаного українсько-російського населення, зафіксовані зокрема у працях Г. Ткачева «Этнографические очерки Богучарского уезда» (1867) (9 од.), «Лживые молитвы, заговоры» (1860) Г. Кушелева-Безбородька (5 од.), «Несколько заговоров (доставлены М. Д. Линдой и И. Ф. Любичким)» (1892) б/а (8 од.), «О змее в русской народной медицине» (1912) В. Демича (6 од.), «Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Нежин 18–20 февраля 1914 г.» (1914) В. Перетц (16 од.), «Заговорные формулы и описания магических действий, собранные П. Г. Богатыревым (из фондов Фольклорного архива ГЛМ)» (1993) (8 од.) тощо. Окремо слід відзначити дослідження українсько-білорусько-російської території Полісся: «Зіллі (Предания, поверья, пословицы и песни жителей Полесья)» І. Трусевича (6 од.), «Поліські замовляння» (1995) зібрані та укладені В. Мойсієнком (188 од.), «Традиції першого вигону худоби в полішуків» (1996) М. Гладкого (15 од.) тощо.

Дискусійним є віднесення тих чи інших текстів до однієї з досліджуваних фольклорних традицій без відповідних пояснень. Це створює плутанину в цьому і без того складному питанні. Так, наприклад, у «Вказівнику» Т. Агапкіної та А. Топоркова [1] (імовірно, за назвою джерела: «Очерки России» В. Пассека) насту-

пний текст віднесено до російських замовлянь: «Помогаешь бо, вода явленная, очищаш ты, вода явленная, и луга, и берега, и середину! Очищай ты, вода явленная, моего новорожденного от позора подумана, и погадана, и встречна, и водяного, и ветряного, и жиноцька, и мужицька, и парубоцька, и дивоцька. Подити вы, уроки, на сороки, на луга, на очерета, на болота, за моря!» [2]. Імовірно, несвідомо було проігноровано назву розділу («Малороссийские поверья»), у якому розміщено наведене замовляння. Так само вводять в оману віднесені до українських (за місцем видання?) замовляння з праці А. Лебедева «Белгородские архиереи и среда их архипастырской деятельности (по архивным документам)» (Харьков, 1902). А от замовляння з праці Н. Тихонравова «Заговоры на оружие», записане у Харкові, віднесене зазначеними дослідниками до російських.

Слід звернути увагу на той факт, що, попри колишню належність певних територій сучасної України Російській імперії, під час розмежування фольклорних традицій треба брати до уваги передусім етнічні, а не політичні території, керуючись при цьому структурно-аналітичним принципом, а не механічним поділом за місцем видання чи запису текстів.

Загалом дослідження охоплює переважно джерела замовлянь із Чернігівської, Харківської, Сумської, Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської, Одеської області України, Воронежської, Краснодарської, Смоленської, Брянської, Курської, Белгородської, Ростовської, Саратовської області Росії.

ВИСНОВКИ

Таким чином, нашу увагу привернули у першу чергу джерела, присвячені мезотрадиції конкретної місцевості (зокрема на межі територій сучасних України та Росії), а не збірки текстів з різних регіонів, оскільки в останньому випадку ці тексти (цілком імовірно) могли піддаватися свідомій чи підсвідомій обробці під стандартну літературну мову або під ближчу записувачеві регіональну мезотрадицію. В результаті систематизації джерел (бібліографії) стає очевидно, що на досліджуваних територіях одночасно побутували обидві фольклорні традиції. Достатня кількість записаних українських та російських замовлянь свідчить про перспективність поглибленого дослідження, особливо українських замовлянь, зафіксованих у російськомовних джерелах.

Список літератури

1. Восточнославянские заговоры: аннотированный библиографический указатель / Сост. Т. А. Агапкина, А. Л. Топорков; версия 2-я, электронная. – М., 2012. – 199 с.
2. Пассек, В. Очерки России / Сост. и отв. ред. О. А. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, 2014. – 448 с. – С. 286.
3. Восточнославянские заговоры: Материалы к функциональному указателю сюжетов и мотивов. Аннотированная библиография / Авторы-составители Т. А. Агапкина, А. Л. Топорков. – М.: «Индрик», 2014. – 320 с.

**УКРАИНСКИЕ И РУССКИЕ ЗАГОВОРЫ ПРИГРАНИЧНЫХ ТЕРРИТОРИЙ
УКРАИНЫ И РОССИИ В ЗАПИСЯХ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ:
БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Кривенко О. В.

В статье сделана попытка систематизации украинских и русских заговоров, зафиксированных на приграничных территориях Украины и России, что имеет значение для изучения бытования и взаимодействия украинской и русской фольклорных традиций. В работе отражены в первую очередь источники, содержащие записи только из одной области (губернии), а не сборники заговоров со всей территории современных Украины или России. Обоснована необходимость использования понятия «мезотрадиция» для обозначения локальной традиции конкретного региона.

Ключевые слова: заговор, традиция, мезотрадиция, библиография, приграничная территория, фольклор.

**UKRAINIAN AND RUSSIAN SPELLS IN BORDER TERRITORY OF RUSSIA AND
UKRAINE IN THE RECORDS OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES:
BIBLIOGRAPHICAL ASPECT.**

Kryvenko O. V.

The aim of the study is to separate folklore (particularly occasional-ritual) meso-traditions associated with a relatively high mobility of the population, due to socio-political and historical circumstances. Question of the geographical zoning of spells is complicated by the absence of the full certification of written texts for a long time. The article is an attempt of systematization of the Ukrainian and Russian incantations (spells) recorded in the border area of Ukraine and Russia, which is important for the study of existence and interaction of Ukrainian and Russian folk traditions. Sources containing records of only one region (province), is preferred. Digests of incantations (spells) from all over the modern Ukraine or Russia are not taken into account. Also in the article the necessity of the "meso-tradition" concept usage which is substantiated to refer about the local tradition of a particular region. As a result of the bibliography systematization it becomes apparent that both folk traditions are existed at the studied area at the same time. A sufficient number of recorded Ukrainian and Russian incantations enable promising depth study of indicated meso-traditions.

Key words: spell incantation, tradition, meso-tradition, bibliography, border area, folklore.